

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

УДК 165.6/8

П. В. КРЕТОВ^{1*}

^{1*}Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького (Черкаси), ел. пошта ataraksia@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2593-3731

ФІЛОСОФЕМА СИМВОЛУ ТА КОНЦЕПТ СЕНСУ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Метою дослідження є з'ясування символічної природи смислу/сенсу в розгортанні філософсько-антропологічного знання, а також символічних форм кореляції між штучною та природною ідентичністю в самоусвідомленні людини та їх фіксації у мові й формах та структурах культури. Здійснено опертя на **методологію** історико-філософського аналізу в синхронічному та діахронічному аспектах, принципи герменевтичного розуміння і реконструкції та феноменологічної дескрипції. **Наукова новизна** роботи представлена постулюванням таких предикацій символічних структур мови та свідомості, як мультипанорамність і трансфінітність, обґрунтуванням онтологічного статусу символу та символіки. Зафіксовано символічний характер функціонування мовної метафори в науковому дискурсі й особливості символічного виміру смислового поля мови та культури, а також їхню символічну сполученість. Обґрунтовується положення про символічний характер цілісного, смислоформуєчого, світоглядного знання людини і зв'язку між глибинними символічно-метафоричними структурами мови та механізмами свідомості, що знаходить своє вираження, зокрема, у мові науки, яка використовує символічні конструкції для передачі світоглядних аспектів сенсу, що виходять за межі дефініціювання і формально-логічних дескрипцій. У зіставленні концепцій спіральної динаміки, меметики й аутопойезису постулюється існування специфічного символічного виміру смислового поля мови, культури та свідомості. **Висновки** статті визначають роль символу й символіко-метафоричних конструкцій і структур мови у формуванні дискурсу сучасної філософської антропології, що включав би в себе весь тезаурус мови і культури.

Ключові слова: символ, смисл, сенс, свідомість, філософська антропологія, ідентичність, мова, меметика, аутопойезис.

Актуальність

Актуальність теми нашої розвідки обумовлена наступними міркуваннями. Перманентні констатації/ламентации щодо кризи системи ціннісних орієнтацій, нестабільності соціокультурних моделей поведінки та її мотивації, значна деідеологізація / гіперідеологізація й позірна десимволізація картини світу (в екстеріорних репрезентативних формах існування та відтворення культури - маємо на увазі насамперед медіа і комунікацію загалом) у сферах масової та індивідуальної свідомості (що не в останню чергу пов'язано зі специфічним, якщо буде дозволено такий вислів, «післямаком» постмодерної парадигми у філософії, що насамперед обумовлене її пафосом негачії, з одного боку, і схильністю до теоретико-філософської рекурсивності, з іншого) вплинули на проблемне поле (на гуссерлівський «горизонт смислів») сучасної філософії. Безумовно, маніфестована подібними констатаціями ситуація проблематизує насамперед комплекси питань, пов'язані із сучасною *філософською антропологією*

(проблематика осмислення феномену людини в цифрову епоху та меж когеренції між традиційними соціокультурними формами і механізмами існування цивілізації та новітніми моделями взаємодії між людиною і світом (осмислення феномена віртуальної реальності, що пов'язано насамперед з технологіями 3-D-принтингу, augmented reality (наприклад, google glasses), Internet of things, нанотехнологіями etc.), що усталюються. Наприклад, проблематика трансгуманізму в етиці і в світоглядному знанні загалом, а також символічна природа культури та мови, тлумачених не інструментально / операційно, як набір семіотичних кодів різного ступеня складності / умов придатності, а цілком метафізично, в онтологізуючих традиціях М.Гайдеггера та Г. Гадамера. Дотична до згаданих інтенцій філософування проблематика *епістемології* – рецепція та реінтерпретація понять суб'єктивного й об'єктивного, дихотомії «суб'єкт-суб'єкт», сфери інтерсуб'єктивного та її сутнісних характеристик, розвиток парадигми діалогізму і постдіалогізму (Е. Левінас) нової інтерпретації

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

гуссерлівських концептів ноєми та ноєзису, створення відкритої динамічної системи знань і уявлень, що відігравали б роль картини світу в контексті швидкого розвитку теоретичної науки (який характеризують, не вичерпуючи, наприклад, у фізиці голографічна модель реальності Д. Бома або М-теорія суперструн Е. Віттена), традиційна для *аналітичної філософії* лінгвістична проблематика ускладнена включенням до розгляду метафізичних констант мови й урізноманітненням використання міждисциплінарних методологічних парадигм) та *філософія свідомості* (у найбільш широкому сенсі це реінтерпретація психофізичної проблеми у філософії, питання про структуру, межі та зміст свідомості).

Але, попри все розмаїття, плюралістичність сучасних підходів у філософії до понять людини і реальності, незмінною точкою перетину (своєрідною точкою мінімуму Кузанця) чи не всіх можливих інтерпретацій залишається сама людина, та смисли, що вона їх породжує, (оформлюючи їх символічно), як чисте усвідомлене тут-перебування, раціонально-ірраціональна наявність та актуальність, трансцендентальна сама щодо себе, сказати б - неконгруентна і нетотожна сама собі (традицію годі уточнювати, настільки вона розлога - від Піфагора, Платона та Стагірита, через Р. Декарта й Б. Паскаля, до, хоча б, М. Гайдеггера та П. Слотердайка чи Ч.Тейлора), переживання й осмислення нею світу.

Дотичними до теми статті та релевантними були дослідження М. Гайдеггера, М. Еліаде, Е.Касірера, Л. Вітгенштайна, К. Юнга, С.Пінкера, В. Васильєва, Д. Леонтьєва, О.Лосєва, М.Мамардашвілі, М. Поповича, С. Кримського, В. Табачковського, М. Фуко, А. Богачова, Т.Лютого, В. Руднева та ін.

Мета

Метою дослідження є з'ясування символічної природи смислу / сенсу в розгортанні філософсько-антропологічного знання, а також окреслення таких її предикацій, як трансфінітність та мультипанорамність.

Виклад основного матеріалу

Можна констатувати нечіткість та несформованість підходів сучасного філософування до проблематики символу, оскільки крім основної інтерпретації символу як ускладненого інтер-

претаційно знака (герменевтична традиція Г. Гадамера та П. Рікера) та синтезуючого підходу Ю. Габермаса («Філософський дискурс модерну» 1985) існують трансформована постмодерними студіями (Ж.Дельоз, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Бодріяр, Ж.-Л. Нансі) традиція структуралізму 2 пол. ХХ ст. (М. Фуко, Ц.Тодоров, Ю. Крістева), лінгвістичні підходи генеративних граматики (Н. Хомський) та семантики (Дж. Лакофф, теорія концептуальної метафори, 2003), та когнітивістики загалом, неокантіанська рецепція символу Е. Касірера, доповнена феноменологічним та антропософським підходами (К. А. Свасьян, «Проблема символу в сучасній філософії» перевидання, 2010), згадувані феноменологічна (В. І. Кебуладзе, «Феноменологія досвіду» 2011) та герменевтична (А. Л. Богачов, «Досвід і сенс» 2011) парадигми інтерпретації. Також слід згадати апофатичну традицію в інтерпретації символу (від Ареопагітик через Г. Паламу, П. Величковського, Г. Сковороду, до о. П. Флоренського). А. Бєлий (Б. М. Бугаєв), О. Ф. Лосєв, Я. Е. Голосовкер у 1-ій третині ХХ ст. також запропонували власні інтерпретації символу та символічного. Сучасні дослідники В. В. Бібіхін («Язык философии» 1994), С. Г. Сичова («Проблема символу в философии» 2000) [12], С. Пінкер («The Sense of Style: The Thinking Person's Guide to Writing in the 21st Century» 2014) [24], Л. А. Гоготішвілі («Рецепция символизма в гуманитарных науках» 2004) [6], В. В. Руднев («Философия языка и семиотика безумия» 2007»), В. В. Васильєв («Сознание и вещи: Очерк феноменалистической онтологии.» 2014), Т. В. Лютий («Розумність нерозумного» 2007), П. Новак (Peter Novak «Mental symbols» 1997) [23], П. Садовські (Piotr Sadovski «From interaction to symbol» 2009) [25], А. Деодато [19], І. Стаматеску [27], Дж. Скорупські [26] та ін., інтерпретуючи символ, використовують цю філософему, інсталиючи її в більш широкий контекст – чи то історії філософії, чи то філософії свідомості, чи то психолінгвістики або когнітивної науки, чи то синергетики (термін беремо як самоорганізацію в соціокультурних системах – Н. Луман), чи то філософії мови. Символ тлумачиться лише як епіфеномен епістемології, теорії означення, філософської антропології або філософії свідомості, його ж власна природа не береться до уваги, зворотно екстраполюється з теорій ним же і фундованих. Наприклад, концепція екзи-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

стенціальів людини у ранній творчості М. Гайдегера, або його ж пізня філософія мови. Його дискурс, як оригінальний так і перекладний, ґрунтується на опорних символах як «базових моделях» (термін беремо в математичному сенсі) – просіка, лісова галявина, дім, шлях, тощо, але ці смисли не можуть бути експліковані дефінітивно, лише «схоплені». Реципієнт тексту, читач і перекладач постфактум розглядає свій феноменологічний досвід «перебування в тексті» та дає його герменевтичну інтерпретацію. Як вона пов'язана з вихідним смислом? (Суперечки щодо тлумачення, наприклад, в «Бутті і часі» структури *dasein*, набувають подекуди комічного забарвлення, на наш погляд (М. Е. Соболева «Философия как «критика языка» в Германии» 2005). Як саме працює цей механізм символічного смислоутворення? Що за реальність створює і репрезентує символ? Після Р.Порті, що услід за В. Селларсом піддав сумніву «міф про даність» (*myth of the given*) свідомості людини її ж таки предметного змісту, проблематизація філософемі символу видається ключовою для розвитку сучасної філософії в контексті вище окресленого *status quo* в науці та філософії. Актуалізація цієї філософемі видається ще більш необхідною з огляду на недостатність деяких згаданих тлумачень в контексті контрверсійності аналітичного (науково-емпіричного, англо-американського) та континентального (герменевтично-романтичного, новочасово-європейського) підходів до філософського знання (С Крічлі «Вступ до континентальної філософії» 2001, укр. пер. Б. Менжуліна, 2008). Наприклад, важко погодитись з поділом концепцій символу на позитивні та негативні за математичним критерієм гармонійності як впорядкованості реальності яку вони позначають або конституюють, (Сичова, 2000, 12, с. 5-9), а також з введенням градації «символи свідомості - символи мислення», що виглядає недостатньою, через неявну схематизацію символу. Та ж тенденція у П. Новака (P. Novak, 1997, 23, p. 12-13), причому навіть вступ до своєї книги, розмежовуючи символи пропозиціональні та свідомісні, він починає з символічної конструкції - *a fly in a bottle* - літати у пляшці, що є перифразом відомої вітгенштайнівської метафори щодо мухи та пляшки. Той же логоцентричний підхід знаходимо в спробі систематики символічних форм П. Садовськи (P. Sadowski, 2009, 25) Л.А.

Гоготішвілі, говорячи про ейдетичні синтаксис та семантику мови гуманітаристики (Гоготішвілі, 2004, 6, с.157) також раціоналізує символіку, уже тим, що розглядає символ як частину пропозиціональної логіки та логіки предикатів, навіть якщо йдеться і про простір свідомості або міфу. Тому, на нашу думку, ці питання є досі відкритими. Нас же наразі, з огляду на формат статті, цікавить саме іманентна символу, як смислогенеративній моделі здатність до монолітизації змісту свідомості, утворення цілісної, але відкритої системи уявлень про світ в свідомості людини, що прямо впливає з його онтологізованості. Символічний дейксис в тому і полягає, що наскільки завгодно довгий ряд простих мовних, казуальних та мистецьких метафор у дискурсі науки (як гуманітаристики, так і фундаментальної. У квантовій М-теорії суперструн символізованих метафор не менше, ніж в міфології будь-якої генези) та на загал, гранднаративі людини щодо світу та неї в ньому, свідчить про протоформний та холистичний характер смислів, утворюваних та структурованих символічно. Елімінація (або інверсія, зміна місцями) дескриптивного пояснення та розуміння з метою відразу, одномоментно досягнути останнього притаманні символічному пізнанню.

Отже, на нашу думку, об'єднавчим чинником тут може виступити концепція символічного та концепти сенсу (смислу) й символу. Поняття символу тлумачимо в традиції (В. Бібіхін, М. Мамардашвілі, К. Свасьян. О. П'ятигорський), яка пов'язана з доробком О. Ф. Лосєва, - як генеративну модель породження практично нескінченної низки смислів у певному заданому смисловому полі. Уже саме словосполучення «концепт смислу» своєю неочевидною тавтологічністю вказує на можливість переходу між формально-логічним аспектом значення та екзистенційним аспектом смислу. Зауважимо, що цілком свідомо використовуємо лексеми «сєнс» і «смиєсл» одночасно, тому що вони етимологічно фіксують в українській мові (на відміну, від наприклад, російської - там лакуна) укоріненість сенсу / смислу в когнітивній (англ. *meaning*, ст.сл. *мыслити*) та чуттєвій (англ. *sense*) сферах свідомості. У 20 ст. фрегерасселівська формально-логічна інтерпретація смислу поступилася місцем тлумаченню смислу як модусу вжитку слів та мовних кон-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

струкцій, як результату «мовної гри», що процесуально реалізує «форми життя» (пізня творчість Л.Вітгенштайна), феноменологічний проект актуалізує інтенціональність смислу, як результат включеності «трансцендентального его» людини в простір «інтерсуб'єктивності, герменевтика розглядає способи та онтологічний статус інтерпретації як генерації смислу. Світ, отже, даний людській свідомості як поле тотального смислоутворення, як своєрідний гіперконтекст. М. Гайдеггер міркував так: «Зрозуміти напрям, в якому річ уже рухається сама по собі, значить побачити її смисл. У заглибленні в такий смисл - суть осмислення. Під осмисленням мається на увазі більше, ніж просто усвідомлення чого-небудь. Ми ще далекі від осмислення, поки що просто щось усвідомлюємо. Осмислення вимагає більшого. Воно - відданість гідному запитування... у осмислення інша сутність, ніж у усвідомлення та наукового пізнання... осмислення вперше тільки і виводить нас на шлях до місця нашого перебування» [15, с.251-252]. Очевидно, що простір, «горизонт» сенсу, що утворює «життєвий світ» (Е. Гуссерль), є людським за визначенням, а отже, і символічним, передбачаючи семіотичні коди, комплементарні ряди смислів та їхні інтерпретації. Тобто, питання полягає в тому, чи має вказування (а символ вказує на те, чим не є сам) онтологічний статус і як взагалі у феноменологічному сенсі дане означення та процес означування? Не в аналітичному, мовному, а саме досвідному, відпочатковому? Символічне смислоутворення - (чи то створення сенсу) може передбачати як трансформацію вихідних сенсів, їх прирощення та виникнення смислової ризоми (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі), «мерехтливості» (о. П.Флоренський) смислу символу, створення смислу в контексті «тут-тепер-так» актуально і заново, так і відпочаткове, апріорне та довербальне, дознакове й доінтерпретаційне перебування в ньому.

Звісно, навряд чи можна стверджувати лінійний характер розуміння процесу смислогенерації. Але в контексті констатацій «відходу сучасної думки від філософії свідомості» [3, с.12] та трансформації «мовного повороту» в проект онтологізації герменевтики важливою видається рефлексія сучасного філософа щодо ідей Г. Гадамера: «Для нас сенс визначає не автора інтенція, - котру буцімто можемо адек-

ватно реконструювати, щоб його досягнути, - а його буттєва інтенційність, що в досвіді нашого існування у світі, тобто в життєвому досвіді, передусім виступає як дорефлексивна спрямованість і перед-визначеність нашого розуміння» [3, с.13], - пише А. Богачов. Зауважимо, що в контексті сучасного розвитку когнітивістики, насамперед лінгвістики, психології, нейронауки, уваги потребують передовсім форми конститування та фіксації (хай нестабільної) вищезгаданого досвіду людського існування. Тому, можливо, інтерпретацію символу як «усталеної метафори», що її «вможливлено мовною традицією» [3, с.281-283], слід вважати неповною, оскільки вона не виходить як за межі вітгенштайнівської онтології мови, так і за межі Гадамерової буттєвої інтенціональності тексту. Це ж стосується і психоаналітичних (на кшталт лаканівських) концепцій «тиранії мови», смерті автора, «шизофренізації» масової та індивідуальної свідомості у зв'язку з конвенціональним характером мови (Т. Кроу), тощо.

Недостатність виключно побіжного, раціоналізуючого, десимволізуючого (О. М. П'ятигорський) інструментально-операційного, розгляду філософами символу видається очевидною. Істотно, що розгляд філософами символу в контексті утворення смислів в межах наукового дискурсу не є методологічним еkleктизмом (або анархізмом в дусі П.Фейєрабенда) або змішанням стилів, що веде до втрати філософією або наукою «власного голосу» в низці мовних практик, це інструмент подолання логоцентризму і есенціалізму при побудові моделі сучасного дискурсу науки як відкритої системи. Можливо, щодо майбутнього цього дискурсу тут навіть доречно вжити термін синергетики «диссипативна система» (І.Пригожин), оскільки ступінь широти допусків невідповідності («грубості - негрубості») (О. О. Андронов)) моделей фізичної реальності явищ у фізиці та математиці, дескриптивної представлених на вербальному рівні за допомогою символіки та метафорики, прямо вказує на когерентність, порівнянність / непорівнянність, сумірність / несумірність дескриптивної наукової картини світу і реальності, представленої у свідомості як емпірично-приладно-інструментальним сприйняттям, математичним моделюванням, так і його розумінням, «схплюванням» у свідомості, на «плані іманентності» (Ж. Дельоз), довербально і дологічно.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

Ірраціональний характер переживання людиною своєї суб'єктивності як тут-присутності, існування, що перебуває і не може бути редукованим до будь-якої сталої раціональної форми (вербальної чи ейдетичної), можливо, вказує на певний «сухий залишок» свідомості та його символічну природу, який є підставою для «життєсвіту» (нім. *Lebenswelt* - пізня творчість Е. Гуссерля) людини. Звідси і включення (як здійснення можливості, причетності людини до Іншого) в простір інтерсуб'єктивності. От це мінливе, діалогічно-смісловне, людське «щось» виникаючи між людьми, між людиною і світом, (М. Бубер, М.Бахтін) лише і виступає підставою для опору паскалівському жаху безкінечних просторів (наразі - моторошних людині (в культурі кіберпанку) технологічної сингулярності чи то штучного інтелекту), дораціональною сутністю Я, вказує на план іманентності (Ж. Дельоз), довербальний і докогітальний.

Продовжуючи символізацію метафоричного ряду П. Слотердайка («зів'яле дерево філософії» (з вступу до «Критики цинічного розуму» 1983, укр. пер. 2002)), скажемо, що це «дерево» філософії живе так само і так само назавжди, як-от славнозвісний кіт Шредінгера. Можна навіть додати, вже без будь-якої іронії, що кантівське трансцендентальне запитання людини щодо себе і світу засвідчує сенс «слів без сенсу» (Йов, 38, 2).

Адже якщо філософування має на увазі трансцензус людини, універсальний вихід за межі сприйняття, переживання і мислення часткового, окремого, то необхідно передбачається дистанціювання людини щодо себе самої (згадаймо, що одне зі значень концепту *теорія* (від грец. *θεωρία*) - етимологічно «боже-ственне бачення», бачення, яке передбачає цілісний синтетичний «огляд» при-сутнього, даного і заданого людській свідомості, одно-моментного сприйняття та розуміння цілого, а не фрагментарного розгляду *hic-nunc-sic*. Людина в цьому сенсі є супераддитивною істотою. Екстраполюючи етимологічне тлумачення лексеми «теорія» на сферу людського філософування, можна охарактеризувати такий філософсько-антропологічний підхід як мультипанорамний. Мається на увазі насамперед об'ємність і масштабність переживання й осмислення людиною світу як мисленого і переживаного цілого, але даного у фрагментах, які хоч і є панорамними частинами цілого, але ли-

ше пазлами, фрагментами «тут-тепер-так» сприйняття, переживання, мислення і знання. Доречною метафорою і символічною конструкцією водночас для позначення цього «єдинороздільного» (О. Ф. Лосєв) цілого видається тесеракт - чотиривимірний куб, кожна сторона якого виступає основою для розгортання ще одного куба, або образи творчості М. Ешера, (наприклад, відома літографія «Відносність» 1953 р., або «малюючі руки» 1948 р.), що завдяки візуалізації тривимірної пластики символів безкінечності та симетрії в сприйманому людиною стала чи не візитівкою філософського знання.

М. Шелер у класичній роботі «Місце людини в космосі» (1928) виокремлює три історико-культурні моделі самоідентифікації та позиціонування людиною себе в універсумі (чи то пак космосі, розуміючи це поняття в первісному значенні - порядок (давньогрец. *κόσμος*): релігійний (іудео-християнський), філософський (греко-античний) та природничонауковий, що, на думку дослідника, мав би позначати специфіку сучасного йому 20 ст. [17]. Тепер, коли ця сучасність (з 1928 р.) триває майже століття, навіть простий ретроспективний, поза діахронічною методологією, огляд філософсько-антропологічної проблематики зазначеного відтинку часу засвідчує граничну неоднорідність, сказати б, дискретність формулювання та побутування у свідомості людей і спільнот (насамперед, звісно, академічної) згаданої проблематики. Що це за людина - природничонаукова? *Homo potest* (уміюча), *homo technikos* (технічна), *homo scientificus* (вчена, наукова)? Йозеф Кнехт (нім. *knecht* - слуга) з Гессевої «гри в бісер», чи істота створена штучним інтелектом, помислена машиною, з кіберпанкових фантазій В. Вінджа, В.Гібсона, Ф. К. Діка та Г. Біра? Поняття природи та людини, як і поняття науки вельми ускладнилися. Маємо на увазі не просте усвідомлення того стану речей, за якого людина проблематизує сама себе, (тому що відсутність рефлексії, скерованої у цьому напрямку, деформує і трансформує парадигму перебування людини в світі і кореляції людського з природним) а ситуацію, коли «хвіст крутить собакою», парадокс спричинення з майбутнього, (відомий ще з часів аристотелівської телеології, *causa finalis*). За таких умов, коли цілі людства набувають питома знелюднених форм реалізації, людина позбавлена переваги смис-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

лоутворення, насамперед у сфері філософської антропології, що означає антропологічну кризу, культурно-цивілізаційний дисбаланс і все, пов'язане із цим на рівні буденної та наукової свідомості, - кризу ціннісних орієнтацій, феномен тотальної зневіри і скепсису, актуалізацію архаїчних поведінкових і мотиваційних моделей, насамкінець - тотальну розгубленість перед викликами *Zeitgeist*. Людина у межах Шелерової природничонаукової моделі позірно може долати засадовий дуалізм між природно-біологічним та раціонально-свідомісним, між техногенним типом цивілізації і гуманістичною за природою культурою (нонантропоцентрична культура людини - до остраху реальний жарт поки що з арсеналу культури кіберпанку. Але ж саме сполучення сенсів видається антиномічним). Проте не долає. І от те, як саме людина не долає цей дуалізм і до чого це призводить, видається підставою для різноманітних констатацій колапсу (різних ступенів загальності) людського світу, гімнів і проклять технологічній сингулярності, прогнозів щодо розвитку і становлення чи занепаду та зникнення виду, його культури і цивілізації. Існують навіть такі інтерпретації наявного стану речей, за якими ноосфера як сфера природного (біотичного, людського) розуму та свідомості постала і чи не відразу була замінена техносферою як сферою розуму штучного [5]. Важко з цим погодитись. Якщо так, то технологічні процеси, набуваючи автономності, відповідно з власним онтологічним виміром отримують власну логіку, і людське з його мисленнєвими моделями, свідомісними конструктами та системами цінностей перестає бути центром утворення сенсу, а отже, опису, розуміння і пояснення реальності, стаючи при цьому лише епіфеноменом процесу, фрагментом, модулем принципово іншої архітектури й об'єктом іншого мислення. І ця *іншість*, зрозуміло, інтерпретується не в традиції діалогізму та постдіалогізму (С. Розенцвейг, М.Бубер, Е. Левінас) і навіть не в традиції Г.Башляра чи то С. Лема (як не згадати «Голема» або «Суму технології»), а способом, людині принципово недоступним. Подибуємо тут трансценденталізм, лише не релігійний, а техногенний. Це може означати не тільки проблематичність виживання виду за умов необоротних змін біосфери й екосистем (навіть якщо елімінувати політично-мілітарні та геополітичні ризики; відомо, що

біосфера вже перейшла межу самовідтворення деяких ресурсів), а й доволі химерні перспективи власне виду *sapiens*, чи то вже *digital*. Йдеться про гіпотетичне постання нового дуалізму - між штучним як створеним людиною та штучним як результатом самовідтворення складних високотехнологічних систем, керованих штучним інтелектом, а отже, про другу природу, в якій роль еволюції будуть відігравати структури аутопойезису (термін використовується в традиції Н. Лумана), а матеріалом слугуватиме матерія з практично безкінечним потенціалом трансформацій. Тобто, людина в такому-от космосі, безперечно, не деміург, ніяким чином не вінець творіння і, звісно ж, не цар природи (цікаво, що ці символічно-метафоричні конструкції, усталені в культурній традиції та мові, наразі суттєво міняють свій сенс, втрачаючи пафос, і інтерпретуються конотативно як іронія або сарказм. Дійсно, новочасовий пафос раціоналізму, логоцентризму та більш пізній сцієнтизм, як не дивно, постають дороговказами на шляху до втрати людської ідентичності. *Knowledge is power*, звісно, але людина неминуче висновує (комплекс Сайреса Сміта (Ж. Верн «Таємничий острів»)) людством все ж долається), що вона не є цілим (онтологічна та біологічна недостатність людини у А. Гелена та Г.Плеснера), а лише частиною у складі цілого, причому такою, самоусвідомлення якої не відіграє вирішальної ролі у флуктуаціях цілого. Тому людині доведеться, як це завжди траплялося в зламні моменти історії, спробувати віднайти в самій собі підстави своєї власної ідентичності, аби не проектувати і не транслювати її на світ технологій. А для цього людині доводиться робити те, чого вона не любить найбільше з часів Шумеру та Аккаду, старозавітних пророків і т.д., - зазирнути у свою свідомість, як у дзеркало, познайомитися із собою нарешті, аби не опинитися в ситуації кафкіанського перетворення - «одного чудового ранку». Використані вище символічно-ейдетичні конструкції (дзеркало, ранок), як і символіка взагалі (загальномова, мистецька, філософська тощо), вказують на таку суттєву ознаку символу, як дейктичність (дейксис), що фіксує дискретний, фреймовий та фрактальний характер сприйняття й смислогенерації, породження наративу та дискурсу. Це демонструє фундаментальну властивість мови фіналізувати значення і смисли, окреслюючи їх у системі

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

координат Декарта - апіорних форм Канта, та, всупереч цьому, властивість символу розривати мовний і смисловий простір дискурсу та ширше - будь-якого наративу, тобто його (символу) трансфінітну природу. І ось тут у контексті констатацій сучасної антропологічної катастрофи ми подибуємо можливість на перетині двох відомих концепцій людини і людської ідентичності з'ясувати зміст перервності, що долається символом. Маємо на увазі концепцію «пунктирної людини» Д.Леонт'єва [9] (традиція екзистенційної психології в цілому, від Р. Мея, В. Франкла до С.Грофа) та концепцію спіральної динаміки цінностей і картин світу (біопсихосоціальних систем) К.Грейвса і його послідовників К.Кована й Д. Бека [13]. Не деталізуючи згадані концепції, з'ясуємо лише найважливіше принагідно до нашої теми: як саме «пунктирна людина», тобто людина, що постійно свідомо і несвідомо, довільно міняє рівні власної самоідентифікації щодо себе самої, соціуму та світу, не керуючись при цьому хоч трохи раціональними міркуваннями та й міркуваннями взагалі і перебуваючи при цьому на різних «кольорових» рівнях ідентичності та світоуявлення, назагал може зберігати цілісність власного Я (юнгівську самість), усвідомлення власної ідентичності. І чи може? Саме тому породження і побутування сенсу, його символічний характер, у світлі нашої теми видається актуальною проблемою філософської антропології. Особистість, простір людського Я (рівень свідомого), не маючи констант, перетворюється на набір рольових діяльнісних модулів, обумовлених навіть не «пірамідами потреб» (А. Маслоу) і не фройдівською ієрархізованою сукупністю інстинктів, а хаосом до-раціонального та довербального, тим, що перебуває на «плані іманентності» (Ж. Дельоз). На нашу думку, саме мультипанорамність та трансфінітність символічних смислових рядів «збирає» людину до купи, монолітизує її смисли і цінності в систему уявлень про «Я» та «Світ», дозволяє уникнути ситуації, коли людина стає сумою проєкцій, але проєкцій чого? Фрагментарна, «скалкова», «пазлова» свідомість не має на меті себе зібрати до купи, вона лише безкінечно, рекурсивно себе відтворює, забезпечуючи тяглість існування, але не пам'ять, навички виживання, не культуру. Таким чином, йдеться навіть не про людину-симулякр, «надувну людину», копію, у якій принципово

відсутній оригінал (Ж. Бодрійяр), і не про соціалізовану людину як об'єкт маніпуляцій та відношень панування з боку влади (М. Фуко), і навіть не про людину як децентровану плато-подібну сукупність сингулярностей чи, наприклад, «тіло без органів» (Ж. Дельоз), а про принципову атомізацію людського світу, втрату окресленості уявлень про те, що ж то означає - бути людиною. Тому можемо постулювати існування специфічного символічного виміру горизонту смислів людської свідомості, мови та культури, звернення до якого може допомогти подолати розпорошеність уявлень сучасної людини про власну ідентичність. Цей рівень онтологізує символ і символіку (як і мовну метафорику), згадані форми мови і культури перестають бути лише знаками, набуваючи екзистенційного статусу. Крім того, згаданий символічний вимір у сучасних умовах є чимось принципово більшим, ніж, наприклад, середньовічна концепція *signatura rerum* (знаковість речей), концепція символу Блаженного Августина, граматики символічних форм культури Е. Касіра чи структуралістський проєкт символу Ц. Тодорова і Ю. Крістеві. Символ, витлумачений онтологічно, апелює як до процесуальності операціональних і функціональних аспектів означення й трансляції смислів, так і до сутності смислу як місця перебування людської істоти, простору, системи координат, тобто поєднує сутнісний підхід та процесуальний, аналітичне й синтетичне, суб'єкт і предикат. Метафорично, використовуючи термінологію інформатики, символ є браузером операційної системи свідомості або виступає як тег до рядів смислів, наявних у свідомості імпліцитно; коректним також видається зіставлення символу, витлумаченого процесуально-операційно, з дельозівським концептом «складки». Імовірно, що такий слововжиток якраз і демонструє маніфестовану метафоричність і символізм мови. Звернувшись до символічної форми інобуття філософії, літератури, без зайвого драматизму можна зауважити, що проблематика, наприклад, «Записок з підпілля», «1984», «О дивний новий світ», «Ста років самотності», «Улісса» (бачимо, як тут Достоєвський сусидить із Джойсом, класичний і магічний реалізм з модерном) дещо застаріла, і то не тому, що не суголосна бекграунду, культурному фону епохи, а тому, що антропоцентрична. Маємо справу з такою топологією смислу в культурі та свідомості, за

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

якою символічно-метафорична конструкція дельозівської «складки», чи смужки Мебіуса, чи пляшки Кляйна, чи кілець (вузла) Борромео (як не згадати класичні Мейнонгові «неможливі-неіснуючі» (круглий квадрат) предмети, дані свідомості) більш евристичні та придатні для актуалізації смислу, ніж закриті, фіналізовані, вербальні дискурсивні системи. Символічні структури смислу є структурами аутопойезису або, в термінології Ж. Дельоза, - ризоматичними. Саме тому вони дозволяють монолітизувати найрізноманітніші види знання і досвіду в межах картини світу, мовного нарративу та дискурсу, тобто об'єднують безліччю містків і порталів різні види та рівні свідомості - наукову, побутову, міфологічну, релігійну, естетичну. Чи ноосфера конгруентна техносфері, і якщо ні, то чи стане такою і як це позначиться на майбутньому нашого біологічного виду? Наразі маємо справу з проблемою трансцензусу - як, залишаючись у межах розуму, перебуваючи (поняття перебування використовуємо в традиції М.Гайдегера) у світі людиною, подолати раціональність (відчужену, знеособлену раціональність, що поза етикою, естетикою та переживанням людиною світу і себе в ньому), спираючись на повноту людської істоти, яка б включала сферу психосоматичного в умови згаданого завдання? Йдеться про новий рівень самоорганізації смислу, вже металінгвістичний, соціокультурний, але такий при цьому, що забезпечується і фіксується в символі і в дискурсі. Останній, таким чином, уможлиблює такий «стан справ» (Л. Вітгенштайн), за якого «...через системну раціональність (що включає в себе інтерсуб'єктивну єдність смислогенеруючих систем свідомостей окремих суб'єктів, насамперед таких, що мають мовний характер - П.К.) усувається суб'єктоцентрований розум», - пише Ю. Габермас [4, с.375]. Варто додати, що усувається, швидше не розум, а раціоцентричні та логоцентричні форми фіксації смислу. Зрозуміло, що «розумність нерозумного» [10] (а під цим ми розуміємо насамперед сферу вербальної та ейдетичної рецепції, станів свідомості, екзистенціалів (М. Гайдегер)) має дати людині можливість (забезпечивши механізми, на нашу думку, насамперед символічні) вийти на новий рівень самоусвідомлення, що гіпотетично зняв би питання про дуалізм штучного та людського інтелекту. Тому питання про те, якою буде лю-

дина епохи розумних, таких, що самовідтворюються, і мінімалізованих (нанотехнології колосально відсунуть для людини горизонт кордону між сприйманим - мисленим та проблематизують власне межу матеріального й свідомісного) машин, які діють як у світі предметної реальності, так і за межею безпосередньо сприйманого, так і у світах людської свідомості й культури, (Згадаймо дискусійну наразі концепцію меметики й мема як носія одиниці інформації в культурі та свідомості) [1, 7, 18], є не таким уже і фантастичним, як може видатися. Так, проект нейрокомп'ютингу з його *idée fixe*, створенням *wetware* («вологого продукту», по аналогії з термінами *software* та *hardware*) як об'єднання біологічного матеріалу (нейронів) й електронних нанокомпонентів з подальшими неймовірними перспективами вельми амбітний, але поки що не означає принципового «прориву» в розумінні способів і підходів до «відтворення» мислення й свідомості людини. Швидше, пізнання, опис і розуміння світу й людини, які постійно ускладнюються в рамках людської ж свідомості, навряд чи можливе поза постулюванням мовного трансценденталізму, який екстраполює запитання про світ (в традиції Канта - Гайдегера) за межі суб'єкта, може надавати знанню предикацію трансфінітності, а також долати світоглядний (етичний насамперед) вакуум. При цьому тут немає ні натяку на містицизм (мовляв, *ignotamus et ignorabimus*), скоріше, йдеться про «перезавантаження» когніцій (мотиваційних і ціннісних установок, поведінкових моделей, епістемологічних операційних алгоритмів etc.) людини епохи ІТ.

Наукова новизна

Наукова новизна роботи представлена постулюванням таких предикацій символічних структур мови та свідомості, світоглядного знання, моделей ідентичності людини, як мультипанорамність і трансфінітність.

Висновки

Підсумовуючи, припустимо, що символічні ряди і загалом символічні конструкції як структура, що вдає із себе аморфність, і навпаки, де кожен елемент складного цілого виступає один щодо одного як метафора або символ стану, якості, відношення, характеристики, наявності чи відсутності того, що переживається, ми-

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

слиться та усвідомлюється, є формою фіксації досвіду людського існування мислення та розуміння, за станом речей, (за замовчуванням), що обумовлено семіотичною природою людської культури та її вербальним характером. Символ і символіка рецептивні ейдетично та цілісно, поза структурами знаків, що утворюють слова, речення і тексти, тобто будь-який символ зовсім не обов'язково має денотативне значення (якщо це лексема), але передбачає уявлення, образ, візуалізацію. Причому символічна структура може також нести функціонал предиката, і не обмежує пізнавальне поле лише сферою феноменального та предметного. Саме завдяки сфері символу та символічного можемо віднайти точки перетину між згадуваними аналітичною (емпірично-науковою) та континентальною (герменевтично-романтичною) (С. Крічлі) традиціями в філософії, та уникнути їх контрпродуктивного протистояння в філософській практиці, насамперед, вітчизняній. Символ і традиція, звісно, корелюють між собою, але дивергентні один одному. Крім того, символ не тільки передбачає зображення, візуалізацію, але й неодмінно відсилає до ряду смислів, безпосередньо з ним не пов'язаних, причому все це відбувається, властиво, в символічній же реальності свідомості (тут коректним видається термін Ч. Пірса «фанерон» [8], що позначає весь наявний зміст свідомості). Можливо, дискурс нового проекту філософської антропології людини цифрової епохи та технологічної сингулярності має охо-

пити весь тезаурус форм виразу смислу мови й культури, а не спиратися лише на дефініювання та дескрипцію. На наш погляд, саме символічні ряди смислів інтеріорізовані в свідомості визначають та фіксують саморозуміння людини, та її моделі ідентичності, і як результат свідомого вибору, і як результуюча впливів традиції та психосоматичного онтогенезу. В цьому контексті видається очевидним, що цілісний проект символічного розгляду мови філософії є релевантним для подолання кризи філософії та розв'язання проблем, пов'язаних з формулюванням уявлень про сучасні типи власне людської ідентичності. Література, меметика візуальних жанрів мистецтва і побутової мови, візуальна (ейдетична) символіка світу речей і символізація абстрактів та одиниць мови як семіотичної системи (ментальна символіка) - все це має об'єднатися у постульованому дискурсі. Насамкінець зазначимо, що дослідження символічної реальності мови та свідомості в контексті пошуків сучасної філософської антропології видається гіпотетично евристичним хоча б тому, що дозволяє з'ясувати підстави сучасних антропоцентризму, нонантропоцентризму, етики трансгуманізму. Завершимо латинською ідіомою, що здійснює «зсув» смислу, як і будь-яка казуальна чи мистецька символічно-метафорична конструкція в смисловій тканині мови. Отже, *nomen est omen* (слово є передвістя), якщо під Словом, Іменем розуміти людину, а під прообразом, передвістям (1 Кор., 13. 12) - символ.

%20anthr.html. – Назва з екрана. – Перевірено 23.11.2015.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоновский, А. Ю. Никлас Луман: эпистемологическое введение в теорию социальных систем / А. Ю. Антоновский. – Москва : ИФРАН, 2007. – 135 с.
2. Бек, Д. Э. Спиральная динамика. Управляя ценностями, лидерством и изменениями в XXI веке / Д. Э. Бек, К. К. Кован / пер. Илона Фрейман, Павел Миронов. – Москва : Открытый Мир, BestBusinessBooks, 2010. – 424 с.
3. Богачов, А. Досвід і сенс / А. Богачов. – Київ : Дух і літера, 2011. – 333 с.
4. Габермас, Ю. Філософський дискурс Модерну / пер. з нім. та комент. В. М. Купліна. – Київ : Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
5. Говорунов, А. В. Философская антропология и страсти человека [Электронный ресурс] / А. В. Говорунов. – Режим доступа : http://anthropology.ru/ru/texts/govorun/philos_
6. Гоготишвили, Л. А. Рецепция символизма в гуманитарных науках / Л. А. Гоготишвили // Литературоведение как литература. Сборник в честь С. Г. Бочарова. – Москва : Языки славянской культуры, 2004. – 512 с.
7. Докинз, Р. Эгоистичный ген / Р. Докинз. – Москва : Мир, 1993. – 318 с.
8. Кирющенко, В. В. Чарльз Сандерс Пирс, или Оса в бутылке. Введение в интеллектуальную историю Америки / В. В. Кирющенко. – Москва : ИД «Территория будущего», 2008. – 376 с.
9. Леонтьев, Д. А. Пунктирный человек / Д. А. Леонтьев, С. Л. Братченко. – Москва : Смысл, 1999. – 181 с.
10. Лютий, Т. Розумність нерозумного / Т. Лютий. – Київ : ПАРАПАН, 2007. – 419 с.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

11. Руднев, В. П. Прочь от реальности: Исследования по философии текста. II / В. П. Руднев. – Москва : «Аграф», 2000. – 432 с.
12. Сычева, С. Г. Проблема символа в философии / С. Г. Сычева. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2000. – 205 с.
13. Спиральная динамика. Управляя ценностями, лидерством и изменениями в XXI веке / [Дон Эдвард Бек, Кристофер К. Кован] / пер. Илона Фрейман, Павел Миронов. – Москва : Открытый Мир, BestBusinessBooks, 2010. – 424 с.
14. Табачковський, В. Г. Полісутнісне homo : філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності» / В. Г. Табачковський. – Київ : ПАРАПАН, 2005. – 432 с.
15. Хайдеггер, М. Время и бытие : статьи и выступления / М. Хайдеггер. – Москва : Республика, 1993. – 447 с.
16. Хехт-Нильсен, Р. Нейрокомпьютинг : история, состояние, перспективы [Электронный ресурс] / Р. Хехт-Нильсен // Открытые системы. – 1998. – № 4 – Режим доступа: <http://www.osr.ru/os/1998/04/179534>. – Назва з екрана. – Перевірено : 23.11.2015.
17. Шелер, М. Положение человека в космосе / М. Шелер // Шелер М. Избранные произведения – Москва : Гнозис, 1994. – 413 с.
18. Юлина, Н. С. Коэволюция природы-культуры и «мем-вирусы». Творение самости языком / Н. С. Юлина // Философская мысль в США. XX век. – Москва : Канон+, 2010. – 600 с. – С. 387 – 389.
19. Deodato S. Itao A. Paul Ricoeur's Hermeneutics of Symbols: A Critical Dialectic of Suspicion and Faith [Электронный ресурс] / A. Deodato S. Itao // Kritike – 2010. – Vol. 4. – Iss. 2. – С. 1-17. – Режим доступа: http://www.kritike.org/journal/issue_8/itao_december2010.pdf. – Назва з екрана. – Перевірено : 23.11.2015.
20. Duszak, A. Text, dyskurs, komunikacja międzykulturowa / A. Duszak. – Warszawa : PWN, 1998. – 242 p.
21. Eco, U. Semiotics and the Philosophy of language / U. Eco. – Bloomington : Indiana University Press, 1979. – 252 p. doi: 10.1007/978-1-349-17338-9.
22. Класики філософії мови. Від Платона до Ноама Хомського / Упор. Тільман Борше. Кер. укр. проекту А. Богачов. – Київ : Вид-во «Курс», 2008. – 535 с.
23. Novak, P. Mental Symbols: A Defence of the Classical Theory of Mind / P. Novak. – Netherlands : Kluwer Academic Publishers, 1996. – 267 p.
24. Pinker, St. The Sense of Style: The Thinking Person's Guide to Writing in the 21st Century [Електронний ресурс] / St. Pinker. – New York : Penguin, 2014. – Режим доступу: <https://goo.gl/yKQGZy>. – Назва з екрана. – Перевірено 23.11.2015. doi: 10.5860/choice.191126.
25. Sadowski, P. From Interaction to Symbol: A systems view of the evolution of signs and communication / P. Sadowski – Amsterdam : John Benjamins Publishing, 2009. – 297 p.
26. Skorupski, J. Symbol and Theory. A Philosophical Study of Theories of Religion in Social Anthropology / J. Skorupski. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 284 p. doi: 10.2307/2184767.
27. Stamatescu, I. O. On the Use and Character of Symbols in Modern Physical Theories [Електронний ресурс] / I.-O. Stamatescu // Symbol and Physical Knowledge – New York : Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2002. – р. 33 – 72. – Режим доступу: http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-662-04855-9_2. – Назва з екрана. – Перевірено 23.11.2015. doi: 10.1007/978-3-662-04855-9_2.

П. В. КРЕТОВ^{1*}

^{1*}Черкасский национальный университет им. Б. Хмельницкого (Черкассы), эл. почта ataraksia@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2593-3731

ФИЛОСОФЕМА СИМВОЛУ И КОНЦЕПТ СМЫСЛА: ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Целью исследования является выяснение символической природы смысла в разрывании философо-антропологического знания, а также символических форм корреляции между искусственной и естественной идентичностью в самосознании человека и их фиксации в языке, а также в формах и структурах культуры. Исследование опирается на методологию историко-философского анализа в синхроническом и диахроническом аспектах, принципы герменевтического понимания и реконструкции, феноменологической дескрипции. Научная новизна работы представлена постулированием таких предикаций символических структур

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

языка и сознания, как мультипанорамность и трансфинитность, обоснованием онтологического статуса символа и символики. Зафиксировано символический характер функционирования языковой метафоры в научном дискурсе и особенности символического измерения смыслового поля языка и культуры, а также их символическую сопряженность. Обосновывается положение о символическом характере целостного, смыслоформирующего, мировоззренческого знания человека и связи между глубинными символично-метафорическими структурами языка и механизмами сознания, что находит свое выражение, в частности, в языке науки, использует символические конструкции для передачи мировоззренческих аспектов смысла, которые выходят за пределы дефиниционирования и формально-логических дескрипций. В сопоставлении концепций спиральной динамики, меметики и аутопойезиса постулируется существование специфического символического измерения смыслового поля языка, культуры и сознания. **Выводы** статьи определяют роль символа и символично-метафорических конструкций и структур языка в формировании дискурса современной философской антропологии, который включал бы в себя весь тезаурус языка и культуры.

Ключевые слова: символ, смысл, сознание, философская антропология, идентичность, язык, меметика, аутопойезис.

P. V. KRETOV^{1*}

^{1*}Cherkasy National University. B. Khmelnytsky (Cherkasy), e-mail ataraksia@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2593-3731

PHILOSOPHEME OF SYMBOL AND CONCEPT OF THE MEANING: PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS

The **aim** of the study is to find out the meaning of the symbolic nature of the philosophical and anthropological knowledge deployment, as well as symbolic forms of correlation between artificial and natural in the consciousness of human identity and their fixation in the language and also in the forms and structures of culture. The research is based on **the methodology** of historical and philosophical analysis in synchronic and diachronic aspects, principles of hermeneutic understanding and reconstruction and phenomenological descriptions. **Scientific novelty** is represented by the postulating such predications of symbolic structures of language and consciousness as multipanorama and transfinite, justification of the ontological status of symbol and symbolism. The symbolic functioning character of language metaphor in scientific discourse and especially the symbolic dimension of semantic field of language and culture, as well as their symbolic association was fixed. The author proves the thesis about the symbolic nature of a holistic, means forming, philosophical knowledge of man, and the relation between the underlying symbolic and metaphorical structures of language and the mechanisms of consciousness, which finds its expression, in particular, in the language of science. The symbolic design that transmits the philosophical aspects of meaning that go beyond definition and formal-logic descriptions is used. In the comparison of the concepts of spiral dynamics, memetics and autopoiesis the existence of a specific symbolic dimension of the semantic field of language, culture and consciousness is postulated. **Conclusions** of the article define the role of symbol and symbolic and metaphorical constructions and structures of language in forming the discourse of modern philosophical anthropology, which would include the whole thesaurus of language and culture.

Key words: character, meaning, consciousness, philosophical anthropology, identity, language, memetics, autopoiesis.

REFERENCES

1. Antonovskiy A.Yu. *Niklas Luman: epistemologicheskoye vvedeniye v teoriyu sotsialnykh sistem* [Niklas Luhmann: epistemological introduction to the theory of social systems]. Moscow, IF-RAN Publ., 2007. 135 p.
2. Bek D.E., Kovan K.K., Freyman I., Mironov P. *Spiralnaya dinamika. Upravlyaya tsennostyami, liderstvom i izmeneniyami v XXI veke* [Spiral dynamics. Managing values, leadership and change in the twenty-first century]. Moscow, Otkrytyy Mir Publ., BestBusinessBooks Publ., 2010. 424 p.
3. Bohachov A. *Dosvid i sens* [Experience and meaning]. Kyiv, Dukh i litera Publ., 2011. 333 p.
4. Habermas Yu., Kuplina V.M. *Filosofskiyi dyskurs Modernu* [Philosophical discourse of Modernity]. Kyiv, Chetverta khvyliya Publ., 2001. 424 p.
5. Govorunov A.V. *Filosofskaya antropologiya i strasti cheloveka* [Philosophical anthropology and the passions of man]. Available at: http://anthropology.ru/ru/texts/govorun/philos_%20anthr.html. (Accessed 23.Nov.2015).
6. Gogotishvili L.A. Retseptsiya simvolizma v gumanitarnykh naukakh [The reception of symbolism in the Humanities]. *Literaturovedeniye kak literatura. Sbornik v chest S. G. Bocharova* [The study of literature as literature. Collection in honor of S. G. Bocharov]. Moskva, Yazyki slavyanskoy kultury Publ., 2004. 512 p.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

7. Dokinz R. *Egoistichnyy gen* [Selfish gene]. Moscow, Mir Publ., 1993. 318 p.
8. Kiryushchenko V.V. *Charlz Sanders Pirs, ili Osa v butylke. Vvedeniye v intellektualnyuyu istoriyu Ameriki* [Charles Sanders Pierce, or the Wasp in the bottle. Introduction to the intellectual history of America]. Moscow, ID «Territoriya budushchego» Publ., 2008. 376 p.
9. Leontev D.A., Bratchenko S.L. *Punktirnyy chelovek* [Dotted man]. Moscow, Smysl Publ., 1999. 181 p.
10. Liutyi T. *Rozumnist nerozumnoho* [Unreasonable reasonableness]. Kyiv, PARAPAN Publ., 2007. 419 p.
11. Rudnev V.P. *Proch ot realnosti: Issledovaniya po filosofii teksta. II* [Away from reality: Research into philosophy of text. II]. Moscow, Agraf Publ., 2000. 432 p.
12. Sycheva S.G. *Problema simvola v filosofii* [The problem of symbol in philosophy]. Tomsk, Izdatelstvo Tomskogo universiteta Publ., 2000. 205 p.
13. Bek D.E., Kovan K.K., Freyman I., Mironov P. *Spiralnaya dinamika. Upravlyaya tsennostyami, liderstvom i izmeneniyami v XXI veke* [Spiral dynamics. Managing values, leadership and change in the twenty-first century]. Moscow, Otkrytyy Mir Publ., BestBusinessBooks Publ., 2010. 424 p.
14. Tabachkovskiy V.H. *Polisutnisne homo : filosofsko-mystetska dumka v poshukakh «neevklidovoi refleksyvnosti»* [The essential homo poly : philosophical and art thought in researches of "not Euclid reflexivity"]. Kyiv, PARAPAN Publ., 2005. 432 p.
15. Khaydegger M. *Vremya i bytiye : stati i vystupleniya* [Time and being : articles and speeches]. Moscow, Pespública Publ., 1993. 447 p.
16. Khekht-Nilsen R. *Neyrokomp'yuting : istoriya, sostoyaniye, perspektivy* [Neurocomputing : history, status, prospects]. Otkrytye sistemy – Open Sysytems, 1998, no. 4, Available at: <http://www.osp.ru/os/1998/04/179534>. (Accessed 23.Nov.2015).
17. Sheler M. *Polozheniye cheloveka v kosmose* [The position of man in space]. Sheler M. Izbrannyye proizvedeniya [Sheler M. Selected works]. Moscow, Gnozis Publ., 1994. 413 p.
18. Yulina N.S. *Koevol'yutsiya prirody-kultury i «meme-virusy». Tvoreniye samosti yazykom* [The co-evolution of nature-culture and the "meme-virus". The creation of the self language]. *Filosofskaya mysl v SShA. XX vek* [Philosophical thought in the United States. The twentieth century]. Moscow, Kanon+ Publ., 2010. 600 p.
19. Deodato S., Ito A. Paul Ricoeur's Hermeneutics of Symbols: A Critical Dialectic of Suspicion and Faith. *Kritike*, 2010, vol. 4, issue 2, pp. 1-17. Available at: http://www.kritike.org/journal/issue_8/itao_december2010.pdf. (Accessed 23.Nov.2015).
20. Duszak A. *Text, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa, PWN Publ., 1998. 242 p.
21. Eco U. *Semiotics and the Philosophy of language*. Bloomington, Indiana University Press Publ., 1979. 252 p. doi: 10.1007/978-1-349-17338-9
22. Borshe T., Bohachov A. *Klasyky filosofii movy. Vid Platona do Noama Khomskoho* [Classics of philosophy of language. From Plato to Noam Chomsky]. Kyiv, Kurs Publ., 2008. 535 p.
23. Novak P. *Mental Symbols: A Defence of the Classical Theory of Mind*. Netherlands, Kluwer Academic Publishers Publ., 1996. 267 p.
24. Pinker St. *The Sense of Style: The Thinking Person's Guide to Writing in the 21st Century*. New York, Penguin Publ., 2014. Available at: <https://goo.gl/yKQGZy>. (Accessed 23.Nov.2015). doi: 10.5860/choice.191126.
25. Sadowski P. *From Interaction to Symbol: A systems view of the evolution of signs and communication*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Publ., 2009. 297 p.
26. Skorupski J. *Symbol and Theory. A Philosophical Study of Theories of Religion in Social Anthropology*. Cambridge, Cambridge University Press Publ., 1983. 284 p. doi: 10.2307/2184767.
27. Stamatescu I.-O. *On the Use and Character of Symbols in Modern Physical Theories. Symbol and Physical Knowledge*. New York, Springer-Verlag Berlin Heidelberg Publ., 2002. pp. 33-72. Available at: http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-662-04855-9_2. (Accessed 23.Nov.2015). doi: 10.1007/978-3-662-04855-9_2.

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. В. В. Хмілем (Україна)

Надійшла до редколегії 23.11.2015

Прийнята до друку 01.12.2015